



Jaargang 48 / 2020-1



Bevrijdingsfeest 1 september 1945; op de achtergrond de Verlengde Maanderweg. Zie pagina 14 e.v.

# DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede  
Verschijnt viermaal per jaar



# HISTORIE naar TOEKOMST



WIJ DIGITALISEREN:

*(oude) foto's  
dia's en negatieven  
video's en 8mm films*



[www.FotoVideoEde.nl](http://www.FotoVideoEde.nl) | 0318-616414 | [service@FotoVideoEde.nl](mailto:service@FotoVideoEde.nl)

## ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Verf                  Hout                  Wandplaten      Behang  
Raamdecoratie   Gereedschap   IJzerwaren      Electra

Dit alles natuurlijk bij:

**DOE-HET-ZELF MARKT**

**ELBERT JANSEN V/H DE NOOY**

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL.(0318) 611680

*Wij geven u een deskundig advies, zagen voor u en bezorgen gratis*



# OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede

0318 - 64 04 79

[info@optieksloof.nl](mailto:info@optieksloof.nl)

[www.optieksloof.nl](http://www.optieksloof.nl)



# DE ZANDLOPER

## Van het Bestuur

Deze Zandloper komt van onze nieuwe drukker. Dit maakt het mogelijk per nummer een ander voorblad te hebben. De redactie kan daardoor telkens een passende afbeelding bij een artikel op het omslag zetten.

In april 2020 is de gemeente Ede 75 jaar bevrijd. In maart komt er een speciaal *Historisch Cahier* uit met vanuit ieder dorp in de gemeente hoe de bevrijding is ervaren. In deze en de volgende Zandloper geven we ruimte voor herinneringen van Edese inwoners. Het *Historisch Museum Ede* organiseert vanaf 7 maart een expositie in Cultura Erfgoed.

De Vereniging kreeg (van de kleindochter) in 2018 een map met originele brieven

die de heer Anraad door de oorlog heen schreef aan zijn dochter in Nederlands-Indië. Omdat die niet verstuurd konden worden, heeft hij ze bewaard voor later. Met die brieven ontstaat een beeld van het dagelijks leven in Ede. Met zorgen over hoe aan voeding en kolen te komen. Met flarden van oorlogsnieuws en hoe inkwartiering werd ervaren. De map is nu gedigitaliseerd en komt te zijner tijd beschikbaar op onze website.

De Vereniging heeft de autobiografie van Marcel Hertz *'Metamorfosen'* in onze bibliotheek staan en ook als E-boek beschikbaar gesteld. Marcel en zijn vriendin Didi Roos komen uit Rotterdam en zijn Joods. In 1942 duikt de familie Hertz onder in Bennekom, Ede en Lunteren. Marcel wordt Rienus, Didi wordt een belangrijk koerierster. Het verhaal van Didi en Marcel vanaf

**Uitgave van de  
Vereniging Oud Ede  
jrg 48 nr. 1 - februari 2020**

<b>Van het Bestuur</b>	<b>1</b>
<b>Agenda</b>	<b>2</b>
<b>Een halve eeuw Ede</b>	<b>3</b>
<b>Herinneringen aan WO II: Bep van Antwerpen-Davelaar</b>	<b>14</b>
<b>Delfstoffen in de Veluwe</b>	<b>19</b>
<b>Koerierster Rie de Nooij</b>	<b>25</b>
<b>Pak maar een doos: Landgoed Kernhem</b>	<b>26</b>
<b>Colofon</b>	<b>32</b>

augustus 1942 tot mei 1945 is, in de ontroerende luistervoorstelling 'Vluchten, vechten, overleven' gegoten, eerder met succes opgevoerd in theehuis De Mossel. Er zijn extra voorstellingen op de zondagmiddagen 9, 16 en 23 februari en 8 maart vanaf 15:30 tot 16:15 uur in het voormalige kerkje aan de Ericalaan. Zie voor kaarten: [www.roadmaptofreedom.nl](http://www.roadmaptofreedom.nl).

De nieuwe wijk op de voormalige Simon Stevin-kazerne kent een *Didi Rooslaan*. Als de wijk klaar is, plaatst de gemeente een kunstwerk met als thema 'de koe-rierster'.

In vervolg op de geschetste ontwikkelingen in De Zandloper 2019-04 is de stand van zaken:

- *Stationsweg 102*: De omgevingsvergunning is verleend. Wij hopen dat de restauratie nu spoedig start en 'Wonen bij September' er in 2020 een prachtige locatie bij krijgt.
- Gemeentelijk monument *De Zonneberg*: De Vereniging maakte bezwaar tegen de verleende kapvergunning voor een van de waardevolle bomen en stelde in geval van afwijzing een herplantplicht voor. De gemeente vond dat niet nodig, maar de Rechtbank vroeg partijen om het eens te worden. De lindeboom wordt nu wel gekapt, maar er wordt ook een nieuwe beuk geplant.

De Vereniging is in gesprek over een nieuwe website. Op de Algemene Ledenvergadering van 15 april hopen wij de nieuwe website te presenteren of in ieder geval te kunnen zeggen wanneer dan wel.

## Simon van de Pol, voorzitter

---

### Agenda

12 februari 2020, 20.00 uur en inloop vanaf 19.30: Lezing in Cultura Erfgoed: Kees van Grootheest, auteur van het Historisch Cahier "Kraats en Binnenveld; de geschiedenis van een bijzonder gebied"

15 april 2020 vanaf 19.30: In Cultura Erfgoed: ALV gevolgd door de 17 april lezing vanuit het Platform Militaire Historie Ede.

### Contributie

Heel fijn dat begin januari al ruim de helft van de contributie over 2020 binnen is. Nog mooier is als dat eind maart (bijna) 100% is! Als dat lukt, is het werk van onze ledenadministrateur een stuk eenvoudiger.



# Een halve eeuw Ede

Carel E.H.J. Verhoef



*De Hessenweg in Lunteren (rond 1950), zoals die er eeuwenlang heeft uitgezien (GA11496)*

## Ede omstreeks 1850

Eeuwenlang is Ede geïsoleerd geweest; opgesloten tussen de Utrechtse Heuvelrug en de veengebieden in het westen en de zandverstuivingen, heidevelden en dichte bossen van de Veluwe in het noorden en oosten. Ede was slechts bereikbaar via mulle zandwegen met diepe karrensporen.

In dat dorp bevond zich een gesloten, homogene, orthodox-protestantse, agrarische gemeenschap van vooral boeren, schaapherders, dagloners en middenstanders en enkele molenaars, houtvesters en een handjevol notabelen: de burgemeester, de dokter, de dominee en de notaris.

Met Apeldoorn behoorde Ede tot de armste dorpen op de Veluwe. Vooral de kleine boeren en de dagloners hadden het moeilijk. De schrale grond bracht weinig op; kunstmest was er nog niet. Dagloners, dat waren arbeiders die per dag werden betaald en die maar moesten af-

**Dit artikel is gebaseerd op enkele gesproken columns van de auteur voor Radio Ede FM over een aantal onderwerpen uit zijn boek: *Ede 1850-1900. Een Veluws dorp op de drempel van de moderne tijd*, Dieren, 2019. In de boekhandel €19,95; Leden van de VOE € 16,50, verkrijgbaar in Cultura.**



*De plaggenhut van 'Hent uit 't Zand'*  
(GA13563)

wachten of er de volgende dag nog werk voor hen was. Geen werk betekende ook geen geld. Sociale voorzieningen waren er niet. De meeste inwoners leefden in grote armoede. Wat de boeren verbouwden en wat hun vee opleverde, was uitsluitend voor eigen gebruik en voor de andere dorpsgenoten. Door het isolement ontbrak de handel.

Bij plaggenhutten denken wij aan Drenthe. Maar ook in de gemeente Ede woonde een deel van de armen in plaggenhutten. In 1862 betrok Hendrikje van Dijk, beter bekend als 'Hent uut 't Zand', met haar man een plaggenhut in het Wekeromse Zand. In Ederveen leefden van de 76 gezinnen er 23 in een plaggenhut; twee ge-

---

zinnen bivakkeerden in een hol in de grond.

In Ede was geen waterleiding: men had zijn regenton en voor meer water moest men naar een van de dorpspompen. Maar de pompen aan de Bergstraat, de Boschpoort en de Paasberg gaven wel water, maar dat was niet geschikt voor consumptie.

Er was ook geen riolering. Men had een zinkput voor het afvalwater. Wanneer die vol was, werd die geleegd in de goot langs de zandweg voor het huis. De inhoud van de beerput werd over de moestuin uitgestrooid. Goed voor de spruitjes en de boerenkool.

De meeste gezinnen waren grote gezinnen. In een klein wit huisje aan een zandpad tussen de Amsterdamseweg en het Edese bos, de huidige Concordialaan, woonden Jan Verweij en Jannigje Schreuder met hun 7 zonen en 11 dochters.

Het dorpsbeeld van Ede anno 1850 werd bepaald door witte kanten mutsen, lange zwarte rokken, zwarte petjes, blauwe kielen en blank geschuurde klompen.

's Avonds om negen uur werd de 'papklok' geluid. De klok van de Oude Kerk gaf het teken dat het tijd was voor een laatste bordje warme pap. Daarna werden de vuren gedoofd en gingen verstandige Edenaren naar bed.

Het was de tijd dat men eerbiedig de pet afnam wanneer de burgemeester of een van de andere notabelen passeerde. Het was ook de tijd dat burenplicht nog bestond en een overledene door de burens naar het graf werd gedragen.

Tot die burenplicht hoorde ook dat iedere Edenaar tweemaal per week, op dinsdag en op vrijdag, vóór vier uur 's middags de goot en de straat vóór zijn huis tot de helft van de breedte schoon moest maken. Je moest dan de goten doorspoelen en modder en vuil verwijderen. Was de straat beklinterd, dan moest je op zaterdag vóór vier uur de straat vegen. Bovendien moest je driemaal per jaar in jouw deel van de straat onkruid wieden en grote gaten in het wegdek opvullen. Bij grote droogte en hitte moest de straat met schoon water worden besproeid en bij vorst, ijzel en sneeuw was je verplicht zand, turfmoelm of as te strooien.

In het toenmalige Ede bestond een grote godsdienstig-culturele eenheid. In 1878 was 98% van de Edenaren Nederlands Hervormd, 1% was rooms-katholiek, 0,3% Luthers, 0,2% joods en 1 man bekende niet gelovig te zijn.

Het dagelijks leven in dat oude dorp werd bepaald door eeuwenoude zeden en gebruiken. Iedereen moest zich daaraan houden. Afwijkend gedrag werd niet getolereerd. Wie daar last van had, kreeg een pak slaag, of werd op 'ketelmuziek' getrakteerd. In het ergste geval werd men buiten de gemeenschap geplaatst.

Bij conflicten speelde men voor eigen rechter. Politie en justitie had men niet nodig. Bijgeloof speelde een grote rol: veel mensen geloofden nog in spoken en geestverschijningen. Sommigen geloofden in magische krachten: een pootje van een levende mol zou helpen tegen reumatiek. De schroeven uit een gebruikte doodskist konden je van weer andere ziekten genezen. Sommige protestanten haalden bij rooms-katholieken wijwater omdat zij dachten dat wijwater een geneeskrachtige werking had.

Ede was een hechte gemeenschap, een klein wereldje vol dorpse rust en plattelandsromantiek.

Dat alles gaat in de periode 1850-1900 langzaam veranderen. Er komt een einde aan de geïsoleerde, gesloten, homogene, orthodox-protestantse, agrarische gemeenschap. Ede gaat heel langzaam op weg naar een open, geïndustrialiseerde en, zoals wij dat tegenwoordig noemen: pluriforme, veelkleurige, multireligieuze, multiculturele, en multi-etnische samenleving. Dit maakt 1850-1900 tot de meest interessante periode uit de geschiedenis van Ede. Wat na 1900 zou veranderen, is in grote lijnen slechts een verdere uitwerking van wat in deze periode is begonnen. Het oude dorp Ede maakte heel langzaam plaats voor een dorp dat op weg ging naar de moderne tijd.

## **Het boerenleven op de Veluwe**

Wij hebben vaak een ietwat romantisch beeld van het boerenleven van vroeger. Oude leesboekjes voor de Lagere School versterkten het beeld van het vrije leven op de boerderij, met zijn kakelende kippen, rondhuppelende lammetjes en de altijd

groene weilanden vol bloeiende boterbloemen. Tegenwoordig zijn er heel wat mensen die graag zo'n oud boerderijtje opkopen en daar gaan rentenieren.

In de negentiende eeuw leidden de meeste boeren, zeker op de Veluwe, een armoedig bestaan. De meeste boeren hadden een klein gemengd bedrijf, een combinatie van landbouw en veeteelt. De nadruk lag op de akkerbouw; het vee werd gebruikt als trekdier en als mestleverancier.

De grond was onvruchtbaar en droog. Kunstmest was er nog niet. Op de hoge gronden (de engen) werd rogge, tarwe, haver, aardappelen, knollen, spurrie (eenjarige groene plant voor veevoer) en boekweit verbouwd. Boekweit deed het op de schrale gronden goed. Het was omstreeks 1500 uit Mongolië en China geïmporteerd. Rond 1850 was de boekweitcultuur op haar hoogtepunt. Boekweit heeft een grote voedingswaarde, maar is niet geschikt voor het bakken van brood, wel voor pap en pannenkoeken.

In de namiddag dreef de boer zijn schapen naar de schaapskooi. De mest van de dieren werd de volgende dag over het land gestrooid. De armste boeren hadden geen schapen. Soms kwam daar een driftherder langs. Dat was een schaapherder die wel schapen, maar geen stal had. Die mocht dan zijn schapen 's nachts in de stal laten. De schapen kregen daar gras en spurrie. De mest van de schapen was dan voor de boer.

Het boerenleven was een hard bestaan. Lange werkdagen, vrouwen en kinderen moesten meehelpen. Landarbeiders verdienden *f* 0,60 tot *f* 0,80 per dag. In de winter was er op het land niets te doen, waardoor velen geen inkomsten hadden. Sociale voorzieningen waren er niet. Om wat bij te verdienen, ging men in de zomer bosbessen plukken en in de herfst eikels en beukennotjes zoeken. Sommige boeren verhuurden hun paard en wagen.

Voor de oogst was men zeer afhankelijk van het weer. Vaak mislukte de oogst door nachtvorst, grote droogte of juist door te veel regenwater. Veel gelovigen hoopten dat God voor een goede oogst zou zorgen. In het Tegelmuseum in Otterlo zijn drie prachtige tegeltableaus met een ploegende boer en het onderschrift: *'De bouwman verwacht van 's Heeren hand, een milde zegen op zijn land.'*

Ook de aardappelziekte speelde een grote rol in het leven van de allerarmsten. Velen leden dan honger. Hun hoofdvoedsel bestond uit aardappelen. Het gevolg was dat in zulke moeilijke tijden verschillende gezinnen besloten naar elders in ons land te verhuizen of zelfs te emigreren, meestal naar de Verenigde Staten.

Door de toenemende wereldhandel via het vervoer met stoomschepen, werd goedkoop graan ingevoerd uit de Verenigde Staten, Rusland, Argentinië en later





*Tegelmuseum Otterlo, nr. 07656 (Utrecht ca. 1850-1900, keramiek, tinglazuur)*

ook uit Australië en Canada. Het gevolg was een grote graancrisis op de Veluwe. Veel boeren gingen over op het fokken van varkens en kippen. Dit was het begin van de huidige varkens- en kippenfokkerijen. Lag de nadruk voorheen op de landbouw, thans legde men zich toe op de veeteelt. De consumptie van vlees en boter nam toe.

Dan blijkt de waarde van het spoorwegnet. De export van varkens en kalveren naar Engeland werd belangrijk. Door de groeiende internationale handel stegen de prijzen. Bij de varkensslachterij van Levie bij station Ede-Wageningen, werden dagelijks enkele honderden varkens per trein aangevoerd. De voorman van zijn bedrijf presteerde het om in één minuut 46 varkens 'den genadesteek toe te dienen'. Er waren weken dat er meer dan duizend varkens werden geslacht.

Belangrijk was ook het werk van de Gelderse Maatschappij van Landbouw. Zij leerde de boeren kunstmest en landbouwmachines te gebruiken en de grond beter te bewerken.

Wie aan de Veluwe denkt, denkt aan schapen. Jarenlang ging het met de schapenteelt voorspoedig. De wol werd meest op de wolmarkt in Gelders Veenendaal verkocht. Tot ook de veeteelt omstreeks 1870 te maken kreeg met de uitbreidende wereldhandel. Goedkope Australische en Nieuw-Zeelandse wol en rundvlees



deden de prijzen dalen. Het aantal Veluwse schaphouders liep gestaag achteruit.

Wat heel veel Edenaren niet weten, is de rol van de bijenteelt in de gemeente Ede. Ede was 'de bakermat van de Nederlandse imkerij'. De vele heide- en boekweitvelden leenden zich uitstekend voor de bijenteelt. Begin negentiende eeuw was 62,2% van de gemeente Ede bedekt met heide. De bijenmarkt van De Klomp was de grootste van de wereld. Soms werden daar meer dan tienduizend bijenvolken verhandeld. De markt duurde vaak meer dan een week. In 1858 werd er van 6 t/m 17 juni markt gehouden. Er arriveerden toen 111 wagens geladen met 7673 bijenkorven. De imkers kwamen uit de regio Veluwe/Betuwe, maar ook uit Brabant, Overijssel en Drenthe.



*Imkerij 'Immeloo, Kreelseweg: De Biddende Imker (HME 313841)*

Godsdienst kan een slijtzwam in de samenleving zijn. Zelfs bij imkers. Op de bijenmarkt van De Klomp ontstond een scheiding tussen de protestantse en de rooms-katholieke imkers. De breuk leidde tot een aparte markt voor de protestantse bijen te De Klomp en een voor de rooms-katholieke te Veenendaal. Nog in 1930 was de Veenendaalse bijenmarkt de grootste van de wereld.

Ook de bijenteelt was sterk afhankelijk van de weersgesteldheid. Guur en nat weer is ongunstig voor de bijen. Onder andere 1866 was een rampjaar door het natte weer in de bloeitijd van de boekweit. De bijenteelt mislukte volledig. Daarom wendden de imkers zich tot de weergoden, Bij de bijenstal 't Immeloo aan de Kreelseweg staat het standbeeld van 'de biddende imker'. Op zijn rug is plaats voor een bijenkorf en op buikhoogte zit een vlieggaat in zijn colbertje.

## **Einde isolement**

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het isolement van Ede doorbroken door de aanleg van een drietal spoorlijnen en het verharderen van de belangrijkste wegen.

Allereerst kwam er een west-oost-verbinding: de Rijnspoorweg van Amsterdam via Ede naar Arnhem, later doorgetrokken naar het Pruisische achterland. Geen infrastructurele ontwikkeling is voor Ede zo ingrijpend geweest als deze spoorlijn. De werkzaamheden verliepen niet voorspoedig en gingen met de nodige strubbelingen gepaard. Verschillende keren staakten de arbeiders voor een betere beloning en veroorzaakten relletjes. Uit Arnhem werden zelfs militairen

opgetrommeld om orde en gezag te herstellen. Pas na vier jaar was het werk aan de “Rhijnspoorweg” voltooid.

In Ede leidde de aanleg van de spoorweg tot het ‘orgeloproer’ van 1845. De buurten Manen en Veldhuizen hadden veel geld verdiend aan de verkoop van grond aan de spoorwegmaatschappij. Zoveel geld, dat een van de buurtmeesters voorstelde een deel te bestemmen voor een orgel in de Oude Kerk. Je zou denken: 'Wat een prachtig initiatief!' Maar helaas. Een deel van de kerkleden vond een orgel een werelds instrument dat niet in de kerk thuishoort. Op de zondagavond dat het orgel zou worden ingewijd, verzamelde zich buiten de kerk een menigte van ongeveer duizend personen. Bij de eerste orgeltonen vlogen de stenen door de ruiten. De burgemeester kwam naar buiten en kreeg een steen tegen zijn hand, de volgende vloog rakelings langs zijn hoofd. Vier veldwachters waren niet in staat de menigte tot bedaren te brengen. Het concert werd afgelast, maar: Ede had zijn ‘orgeloproer’.

Op 14 mei 1845 kon de Rhijnspoorweg feestelijk worden geopend. Nauwelijks klaar werd de hele spoorlijn een paar jaar later al weer opgebroken, want men had een kleinigheidje over het hoofd gezien. Vanaf de eerste plannen was het de bedoeling de lijn naar Duitsland door te trekken. Toen men bij de grens kwam, bleek dat de spoorbreedte niet aansloot. Men was uitgegaan van de Engelse spoorbreedte (1435 mm) en die was ruim 500 mm breder dan de West-Europese (1035mm).

Om voor de reizigers alles soepel te laten verlopen, had men een Algemeen Reglement voor de Spoorwegen vastgesteld. Vooral voor de dames werd goed gezorgd, want elke trein had een speciale wagon voor alleenreizende dames. Daar mocht geen man komen.

Verder was van alles verboden: men mocht geen buskruit meenemen, geen dynamiet en zelfs geen geladen vuurwapens. Wat een saaie boel! Honden, vogels en andere dieren mochten alleen in kratten worden vervoerd. Lijken werden meegenomen, mits in een luchtdichte kist en begeleid door iemand met een geldig plaatsbewijs.

Na de west-oost-verbinding, kwam de Stoomtramlijn naar het zuiden: naar Bennekom en Wageningen. Vóór de eerste tram kon vertrekken, was er jarenlang gesteggeld in de Edese gemeenteraad. De agrarische inwoners wilden geen stoomtram, maar een paardentram. Een stoomtram veroorzaakte rook en vuur, waardoor hun paarden op hol zouden slaan en de koeien zure melk zouden geven. Pas op 31 januari 1882 reed de eerste stoomtram, begeleid door muzikanten van de Nijmeegse schutterij. De stoomlocomotieven waren uitgerust met een bel die bij elke kruising geluid moest worden. Vandaar de naam ‘Bello’. Aanvankelijk mocht niet sneller dan 15 km per uur worden gereden. Zeven jaar later werd de snelheid

opgevoerd tot 20 km per uur en in 1917 raasde 'Bello' met een vaartje van 45 km per uur door de Edese dreven.

Er bleef nog één verbinding over: de lijn naar het noorden, naar Barneveld en Nijkerk, de 'kippenlijn' zoals die later zou worden genoemd. Ook hier grote problemen. Ds. Vlug uit Nijkerk was straal tegen een tram op zondag. Toen hij op zondag in een rijtuig naar Putten wilde om daar te preken, werd hij door jongelui uit de koets getrokken onder het motto: 'Geen tram op zondag, dan ga jij ook maar lopen.' Het was het begin van het 'tramoproer' van 1883 in Nijkerk. Haringkarren vol stenen werden aangesleept. De ruiten bij tegenstanders van de tramlijn sneuvelden. Cafés werden ontruimd. Door de stad trokken groepen jongeren zingend: 'Kom jongens gaat opzij, de tram die komt voorbij. Hij rijdt in drie kwartier van Barneveld naar hier.' De cavalerie uit Amersfoort moest de orde herstellen.



*Inwoner van Bennekom,  
wachtend op Bello (Adri de  
Waard)*

---

Om bij Nijkerk te komen moest over de spoorlijn Amersfoort-Zwolle een spoorbrug worden gebouwd. Dat lukte, maar er was een niet onbelangrijk probleempje. Men kon nog niet berekenen wat het draagvermogen van de brug was. Geen berekening, dan maar domweg uitproberen. Men reed een locomotief met een kolenwagen de brug op. Toen de brug niet instortte, werd een tweede locomotief opgereden, gevolgd door een derde. De fotograaf stond klaar, terwijl enkele arbeiders bovenop de overspanning van de brug stonden en een vijftal dames in lange witte jurken onder de brug. Allen keken recht in de lens van de fotograaf. Die schoot zijn plaatjes, maar stel je voor dat het mis was gegaan.....

Omstreeks 1850 was men ook begonnen de belangrijkste zandwegen te verharderen met sintels en grind. Dit klinkt als een simpel klusje, maar de werkelijkheid was niet zo eenvoudig. Er waren drie lagen van stenen in verschillende grootte nodig met telkens een laag leem er tussen. Daarna moest er zeventig keer gewalst worden.

Bovendien was het baantje van wegwerker uitermate zwaar. De wegwerkers aan de grindweg van Ede naar Barneveld werkten in het zomerhalfjaar van 's morgens 5 uur tot 's avonds 8 uur. In het winterhalfjaar van zonsopkomst tot zonsondergang. Weekloon gemiddeld  $f$  3,50, iets minder dan  $f$  0,60 per dag. Bij ziekte moest men zelf voor een vervanger zorgen en die moest men ook nog zelf betalen. Elke arbeider had een baanvak waarvoor hij verantwoordelijk was. Dat betekende: de weg schoon en effen houden, bermen en sloten verzorgen en de orde handhaven.





*Kippenlijn: Spoorviaduct Stationsweg Barneveld, 30 september 1903 (Barneveldse Courant)*

Het aanleggen van wegen kost veel geld. Dat probeerden rijk en gemeente terug te verdienen door op veel plaatsen tol te heffen. Wie van Wageningen naar Nijkerk reisde, moest bij vijf tollen geld betalen. Het eerste huis aan de Grindweg in Ede, de huidige Stationsweg, was een tolhuis. De Tolhuislaan herinnert daar nog aan.

Spoorlijnen en verharde wegen hebben het isolement van Ede doorbroken.

Met de komst van de eerste particuliere telefoon in 1886, van het postkantoor in 1890 en van het telegraafkantoor in 1896, werd de communicatie met de wereld buiten Ede aanmerkelijk verbeterd.



*Tolhuis tussen Lunteren en Barneveld aan de Scharrenburgersteeg*

## **Einde zuiver agrarische samenleving**

Het geïsoleerde Ede is eeuwenlang een vrijwel uitsluitend agrarisch dorp geweest. Ook dat veranderde in de jaren tussen 1850 en 1900. Enkele ondernemende lieden van buiten Ede vestigden hier de eerste fabriekjes.

Ede bevond zich nog in de pre-industriële fase. Er was maar één fabriek, een olieslagerij. Deze was in 1846 door de heer J.F. Hommes Gzn. in het koetshuis naast de pastorie gesticht. Vijf jaar later werd de molen al weer opgeheven. Eigenlijk was hier nog geen sprake van een fabriek, want er was geen machinale aandrijving. De olieslagerij maakte gebruik van paardenkracht. Dat onderscheid was bij B&W kennelijk nog niet bekend, want in het Jaarverslag van 1851 staat dat 'de eenige eigenlijke fabriek' in deze gemeente heeft opgehouden te bestaan.

De heren Panhorst en Prins ontdekten rond Ede zoveel dennenbomen, dat zij besloten de dennennaalden als goedkope grondstof te gebruiken voor hun dennennaaldenfabriek. De vezels van de naalden werden verwerkt tot een vulstof voor kussens, matrassen en voor de canapé van heel veel van onze (over)grootmoeders. Uit de dennennaalden persten zij olie, waarvan zij vertelden dat die een geneeskrachtige werking had. Een middeltje tegen jicht en reumatiek. Ene heer Nieuwenhuizen kieperde zo'n flesje in zijn bad, dook vervolgens het water in en kwam genezen weer boven. Ondanks deze 'reclamespot' werden de directeuren van kwakzalverij beschuldigd. Burgemeester Prins, die hoopte dat de fabriek het goed zou doen, probeerde de kwakzalverij te ontkennen, maar niets mocht baten. Drie jaar later was de fabriek failliet.

Een fabriek die het een aantal jaren prima heeft gedaan, was de hoedenfabriek van Hiensch. De fabriek, met een stoommachine van 1 pk, stond in Gelders Veenendaal, dat toen nog bij de gemeente Ede hoorde. 1861 was het topjaar. Er werden toen 6.240 hoeden gemaakt. Gemiddeld waren er tussen de tien en vijftien werknemers. Een arbeider verdiende *f* 8.- à *f* 9.- per week, jongens beneden 16 jaar *f* 2,50 tot *f* 3.- per week. In verschillende jaarverslagen van de burgemeester staat te lezen: 'Hoedenfabriek in bloeiende toestand'. Prompt begon toen het verval. Na ruim twintig jaar werd ook deze fabriek opgeheven.

Ene heer Knuttel kocht in 1887 langs de latere Knuttelweg een perceel en bouwde daar een boter- en kaasfabriek. In 1890 vond de opening plaats. De melkcentrifuge werd door stoomkracht aangedreven. Ook met betrekking tot deze fabriek was de burgemeester te enthousiast; in 1895 schreef hij: 'De fabriek werkt bij voortduring gunstig.' Zodra een burgemeester enthousiast wordt, moet je oppassen: in datzelfde jaar betaalde Knuttel aan zijn melkleveranciers nog maar 3 cent per liter vanwege moeilijkheden met de export naar Engeland. Een paar jaar later dreigde een faillissement en verkocht Knuttel zijn fabriekje.

In 1849 migreerde slager en koopman Nathan Levie naar Ede. Midden in het dorp startte hij een slagerij. Levie was niet zo maar een slager; hij was een slimme slager. Als geen ander zag hij de mogelijkheden van de spoorlijnen. In 1881 verplaatste hij zijn varkensslachterij naar het einde van de Stationsweg, vlakbij het station. Zijn slachterij profiteerde optimaal van de spoorverbinding. Dagelijks werden tientallen varkens uit ons hele land en uit België en Duitsland per trein aangevoerd. Regelrecht naar het slachthuis. Na een kleine 'behandeling' kwamen zij er als bacon weer uit. Richting Engeland. Er waren weken dat er duizend varkens werden geslacht. In 1898 ging ook dit bedrijf op de fles.

Het hele complex van Levie werd het volgende jaar verkocht aan de machinefabriek van Henneman. Deze 'ijzerfabriek' produceerde koffiebranders



voor de Franse markt en heeft het wat langer volgehouden. Eigenlijk was dit de eerste industrie van enige betekenis.

## **Einde religieuze en culturele eenheid**

Midden negentiende eeuw kwamen de eerste migranten naar Ede. Dat waren meest welgestelde pensionado's uit het westen en oud-kolonialen uit Nederlands West- en Oost-Indië. Aangelokt door de mooie Veluwe natuur kwamen zij hier rentenieren of zochten in de gezonde boslucht genezing voor jicht of reumatiek. Zij bouwden de eerste villa's aan de Grindweg (thans Stationsweg), de Amsterdamse en de Arnhemseweg. Zij brachten, behalve hun kapitaal, ook andere godsdienstige en maatschappelijke opvattingen mee. De autochtone bevolking zat echter niet op onbekende nieuwigheden te wachten. Alles wat van buiten kwam, werd als bedreigend ervaren voor de bestaande orthodox-protestantse geloofswaarheden en voor de mores en manieren in hun dorp. Dat leidde tot de eerste grote fricties. Met godsdienstige tegenstellingen als directe oorzaak.

Toen de familie Knuttel in 1890 het Leger des Heils uitnodigde voor een bijeenkomst in hun koetshuis bij villa De Stompekamp, werden vanaf de kansel van de Oude Kerk de gelovigen gewaarschuwd voor het 'Leger des Onheils'. Dat was niet tegen dovenmansoren gezegd. Er verzamelde zich een menigte 'om het wespennest in het koetshuis uit te roken'. De straatlantaarns sneuvelden als eersten. Het werd pikdonker. Het gietijzeren hek werd omvergetrokken. Stenen vlogen door de lucht. Vrouwen voorzagen de jongens van 'munitie' door in hun schorten stenen aan te dragen. De bezoekers maakten dat ze wegkwamen. De veldwachter schoot in de lucht, viel en brak zijn been. Burgemeester Van Borssele kwam te paard en zag uiteindelijk kans de menigte te verspreiden.

In 1895 kwamen dorpsbewoners in verzet tegen de opvoering van het toneelstuk 'De Kerstnacht' in een tent bij de Kreelseweg. De hervormde predikant waarschuwde 's zondags de gelovigen om niet naar de toneelvoorstelling te gaan. Hij vreesde dat met het Bijbelverhaal gespot zou worden. Tijdens de voorstelling stak een stel raddraaiers takken in brand en luidde de brandklok. Er werd met stenen naar de tent gegooid. In de tent ontstond paniek, toen de stenen door het doek vlogen.

Maar het kon nog erger. In 1887 besloot een deel van de leden van de Nederlands Hervormde gemeente de kerk te verlaten en toe te treden tot wat enkele jaren later de 'Gereformeerde Kerken van Nederland' zou gaan heten. De gereformeerden kwamen bijeen in het 'koetshuiskerkje' van de heer Cavaljé aan de Molenstraat.

Dat betekende oorlog tussen hervormden en gereformeerden. Op straat kwam het tot scheldpartijen. Gereformeerde kinderen die op het plein bij de Oude Kerk wilden spelen, werden door hervormde kinderen weggejaagd.

Men begon elkaars erediens-ten te verstoren. De hervormden bonkten met hun



*'Koetshuiskerkje aan de Molenstraat (tweede gebouw rechts). In 1903 afgebroken (foto 1899 - GA 26261)*

klompen op de deur van het koetshuiskerkje en gooiden stenen op het dak en door de ruiten. In Bennekom deden de gereformeerden hetzelfde bij de hervormde kerk. De burgemeester stationeerde tien veldwachters in de kerk en trommelde 187 soldaten uit Arnhem op om de rust te bewaren. Zij patrouilleerden met de blanke sabel door Bennekom.

In familie-, vrienden- en kennissenkringen en tussen col-

lega's ontstonden jarenlange ruzies. Tot diep in de twintigste eeuw kochten gereformeerden alleen bij de gereformeerde bakker, de gereformeerde slager, kruidenier, melkboer, enz. en de hervormden kochten alleen bij hun geloofsgenoten. Zoals vaker bleek ook hier godsdienst een slijtzwam in de samenleving te zijn.

Toen het jaar 1900 aanbrak was de godsdienstige en culturele eenheid van het oude Ede volledig verdwenen.

Zie voor de vindplaatsen van de gegevens voor dit artikel: Bronnen, Literatuur en Noten: pag. 255 t/m 272 van bovenvermeld boek.

## **Herinneringen aan WO II: Bep van Antwerpen-Davelaar, geboren 29-05-1928**

### **Joyce van den Berg**

Het gezin Davelaar:	Bep: 29-05-1928	Piet: 22-04-1938
Vader: 05-11-1902	Fieke: 01-05-1929	Wilhelmina: 1944
Moeder: 01-04-1903	Bram: 22-04-1932	Willem Roelof: 1946/47
Frans: 22-05-1926	Roel: 05-12-1935	

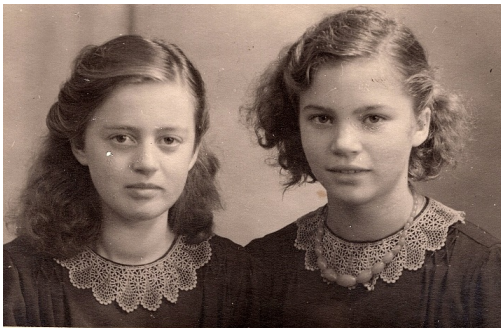
Aan het begin van de oorlog bestond het gezin Davelaar uit acht personen: vader, moeder, vier zonen en twee dochters; het oudste kind, een zoon, Frans, was 14 jaar en de jongste – ook een zoon, Piet, was 2 jaar oud. De vader werkte voor de oorlog bij de artillerie op één van de kazernes in Ede. Het gezin woonde aan de Schaapsweg op nummer 59.

Voor het uitbreken van de oorlog werd vader overgeplaatst naar Breda en het gezin volgde. Het huis aan de Schaapsweg werd verhuurd. Toen de oorlog uitbrak op 10 mei 1940 was vader Davelaar inmiddels overgeplaatst naar Haarlem. Moeder Davelaar zat met hun zes kinderen nog in Breda, toen zij moesten vluchten voor de zware bombardementen. De eerste dag liepen zij naar Zundert. De volgende dag zouden zij verder trekken richting België. Maar al gauw zag zij in dat dit niet ging lukken, alleen met zes kinderen. Zij gingen



*Vader en moeder Davelaar met Bep, Bram en Fieke voor hun huis aan de Schaapsweg 59 voor de oorlog*

terug naar Breda en toen het eerste oorlogsgeweld was uitgewoed, vertrokken zij met de fiets naar Ede, waar zij veel familie hadden. Aangezien zij hun eigen huis aan de Schaapsweg niet in konden, werd een huis aan de Infanterielaan gehuurd. Zij kwamen in een leeg huis zonder huisraad, kleren of andere bezittingen. Vader Davelaar probeerde nog met een gehuurde bestelbus het allernodigste op te halen in Breda, maar de bus werd onderweg gevorderd door de Duitsers, en met alleen een pak kleren op zijn rug kwam hij terug in Ede. Daar ging hij als stoker op de kazerne werken in dienst van de Duitsers. De kinderen, op de twee jongsten na, gingen naar school. Frans (1926) zat op de ambachtsschool in Wageningen. De meisjes, Bep (1928) en Fieke (1929) zaten op de Cavaljé-school. Later gingen zij naar de huishoudschool in de Brouwerstraat.



*Bep (links) en Fieke in 1942*

Na de huishoudschool trad Bep in dienst bij de familie Vaarkamp aan de Hessenweg, maar al gauw vond haar moeder het te gevaarlijk dat zij zo'n eind van huis ging en zij moest haar baantje opzeggen. Na ongeveer twee jaar kwam het huis aan de Schaapsweg weer vrij en verhuisde het gezin daarheen. Bep herinnert zich van de hele oorlogstijd vooral dat het huis altijd uitpilde, want er waren voortdurend andere mensen in huis. Vader Davelaar zat ondanks zijn baan in Duitse dienst bij het verzet. Vaak werden onderduikers een paar nachten aan de Schaapsweg ondergebracht. Verder hadden zij twee keer joodse onderduikers in huis. De eerste maal twee vrouwen, van wie één met een dochtertje. Omdat de contactpersoon bij het verzet werd opgepakt, werd het te onveilig en zij vertrokken naar Amsterdam. De vrouw met het dochtertje werd later opgepakt. Zij kwamen om in een vernietigingskamp.

De tweede maal kwamen er weer twee dames, rijke mensen uit een familie van diamantairs. Maar toen het te onveilig werd, werden ook zij overgeplaatst naar een ander adres. Zij hebben de oorlog beiden overleefd. Verscheidene burens vertelden na de oorlog dat zij wel degelijk gemerkt hadden dat bij de Davelaars joden zaten ondergedoken, maar gelukkig hield iedereen tijdens de oorlog zijn mond.



*Persoonsbewijs van Bep Davelaar, scholier, 1943*

De voedselsituatie was naar omstandigheden redelijk. Het gezin heeft geen honger geleden. Bij het huis was een grote tuin, waar groente en aardappelen werden verbouwd en waarin vruchtbomen stonden. Ook hield vader Davelaar een varken. De achterburen waren NSB-ers, die vrijwel zeker gemerkt hebben dat de Davelaars een varken vet mestten. Maar zij hebben de zaak niet verraden. Via het verzet kregen zij ook ‘zwarte bonnen’ voor de onderduikers.

Gedurende de hele oorlog kon het gezin over zeep beschikken. Of er werd zeep gemaakt van goedkope shampoo. De meisjes hadden kort haar. Maar desondanks had er soms iemand luis. Moeder Davelaar behandelde hun hoofden met petroleum, dat pijnlijk brandde op de hoofdhuid.

In september 1944 werd Ede gebombardeerd. Vader Davelaar had een loopgraaf aangelegd naast het huis, waarin het gezin moest schuilen bij luchtaanvallen. Hij wilde niet dat zij gingen schuilen in de kelder. Daarop volgden de luchtlandingen van de operatie Market Garden. Vader Davelaar hielp Engelse piloten te vluchten. Zij werden ondergebracht bij diverse gezinnen. Ook heeft hij veel jonge mannen moeten begraven. Dan kwam hij ziek van ellende thuis.

Er kwamen weer nieuwe mensen in huis: eerst evacués uit Arnhem. Zij bleven twee nachten alvorens verder te vluchten. Daarna werd Bennekom ontruimd en kwam er een gezin van vijf personen (een weduwnaar met zijn zuster en drie kinderen) in huis. Zij bleven tot de bevrijding in mei. Het huis had maar vier slaapkamers. Vader en moeder Davelaar sliepen beneden in de achterkamer op een opklapbed. De evacués hadden twee kamers tot hun beschikking en de kinderen Davelaar ook twee kamers: één voor de meisjes en één voor de jongens. Begin 1944 was er nog een kindje bijgekomen, een dochtertje, Wilhelmina. 's Nachts werd de wieg op de keukentafel gezet, vlak onder de kamer van de meisjes. Als de baby hilde, haalde één van beide zusjes haar op en nam haar bij zich in bed. Het huis was ijskoud, want de enige kolenkachel stond beneden. Bep herinnert zich dat vaak 's morgens het ijs op het plafond stond.



En alsof er nog niet genoeg mensen in huis waren, kwamen er ook nog twee Duitse soldaten bij die de kazernes waren ontvlucht en bij particulieren werden ingekwartierd. Zij slachtten een koe in de grote schuur achter het huis. Davelaar kreeg het karkas en kookte soep voor het hele gezin.

Want de voedselvoorziening werd nijpender. Ook wegens gebrek aan brandstof. Het kolenfornuis kon daardoor niet gestookt worden en Bep herinnert zich dat haar vader brooddeeg in een blik deed en dit liet zakken in een pan heet water: zo werd het roggebrood gaar gekookt. Er waren ook mensen die eten haalden uit de gaarkeuken die door de Duitsers in de Cavaljé-school was ingericht, maar de Davelaars hebben daar geen gebruik van gemaakt.

De winter van 1944 was streng en de oudste meisjes werden eropuit gestuurd om melk te halen voor de baby. Bep kon niet tegen de kou en kwam doodziek thuis, maar haar jongere zuster Fieke (1929) lukte het wel ergens in de Maanderbuurt melk te halen. Op één van die tochten werd wel de fiets die zij van de evacués had geleend, gevorderd.

De oudste zoon, Frans, werd opgepakt en naar Mooiland (een voormalig bejaardencentrum in Oosterbeek, waar de Duitsers mensen gevangen hielden) gebracht. Vader Davelaar ging erheen en het lukte hem Frans mee naar huis te nemen.

Van de bevrijding kan Bep zich niet echt veel herinneren. Met name niet dat er tanks door Ede reden. Wel dat er uitbundig gefeest werd. Er waren buurtfeesten op straat en er werd gedanst in Buitenlust en in een grote hal aan het einde van de Stationsweg (dit moet de Apollohal geweest zijn, die schuin achter hotel Welgelegen, later hotel De Witte Hinde, lag). Er kwamen twee Engelse soldaten in huis, Jack en Roy, beiden 22 jaar. Dat vond Bep, die toen 17 jaar was, heel interessant! Maar al gauw werden deze jongens opgeroepen verder te trekken naar Duitsland om te vechten. Later is één van beiden bij een jubileum van de bevrijding terug in Ede geweest. Ze weet niet meer zeker na hoeveel jaar: 25 jaar? 30 jaar? Ze vond hem wel erg oud geworden Maar ze beseftte dat dat voor haarzelf natuurlijk ook gold!

Kort na de bevrijding zijn de beide zussen Bep en Fieke liftend naar een oom in Limburg gegaan. Zij waren toen 16 en 17 jaar oud. Overal reden militaire voertuigen en vrachtwagens waarop zij mochten meerijden. Achteraf kan Bep niet begrijpen dat hun ouders daarvoor toestemming



*De Apollohal aan het eind van de Stationsweg (GA 40481)*





*Bevrijdingsfeest 1945: optocht en ereboog kruispunt Schaapsweg/ Molenstraat (GA 28975)*

hadden gegeven. In Venlo hebben zij overnacht in een onderkomen van het Rode Kruis, waar zij bij het ontbijt voor het eerst weer gewoon brood kregen: een traktatie! Ten slotte zijn zij veilig in

Brunssum aangekomen, waar hun oom woonde.

Het wonder is, zegt Bep, dat wij het allemaal overleefd hebben!



*Bevrijdingsfeest 1 september 1945; op de achtergrond de Verlengde Maanderweg. De man met de helm is Frans Davelaar. Geheel rechts Fieke (als soldaat verkleed) en links van haar Bep. Op het bord boven het nagemaakte vliegtuig staat: Angriff bei Tag und bei Nacht (HME 320066)*

# Delfstoffen in de Veluwe

**Kees van Lohuizen**

## **Hoe zit dat?**

Vóór de derde ijstijd stroomden de Rijn en de Maas noordwaarts dwars over het gebied van de huidige Veluwe. De afzettingen van leem, zand en mogelijk grind uit die rivieren werden in de derde ijstijd (het Saalien, ongeveer 240.000 tot 130.000 jaar geleden) opgestuwd door gletsjers vanuit het noorden, waardoor onder andere de Gelderse Vallei werd gevormd met aan weerszijden het huidige heuvel-landschap van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. Tegelijkertijd hebben de gletsjers daar grote keien, zwerfstenen en grind gedeponeed.

In feite is de Veluwe dus een grote berg opgestuwd zand met plaatselijk keien, grind en leem. In de ruimte tussen al die korrels is een grote hoeveelheid (regen)-water aanwezig, dat uiterst langzaam afstroomt naar de lagere gebieden van randmeren, IJssel, Rijn en Gelderse Vallei. In het verre verleden was de waterafvoer uit de Vallei minimaal en heeft zich daar uit materiaal van afgestorven planten veel veen gevormd.

Delfstoffen moeten we niet op, maar in de Veluwe zoeken. Daarbij moeten we echter niet denken aan ondergrondse mijnbouw met gangen en liften, zoals bij het winnen van steenkool. Delven is een ander woord voor graven, wat duidelijk blijkt bij het beroep van de grafdelver.

Wereldwijd lopen de mogelijkheden voor winning van delfstoffen terug door uitputting van de bronnen, handelspolitiek, natuurbescherming of andere belemmerende omstandigheden. Dit geldt ook voor de Veluwe.

## **Zand**

Zand bestaat in allerlei soorten: grof en fijn, scherp en rond. Hoewel zand en grind grotendeels uit kiezel bestaan, kunnen zij meer of minder sporen bevatten van andere stoffen die in kleine hoeveelheden in het grondwater kunnen oplossen. Men moet daarbij denken aan kalk, ijzer, mangaan e.d.

Aan zand voor aanvullingen worden weinig eisen gesteld. Voor de bereiding van beton wordt echter scherp zand gebruikt, dat op de Veluwe weinig voorkomt. Scherp zand is minder afgesleten in de rivier en heeft zich meestal stroomopwaarts al afgezet. In Limburg is in het Maasdal een groot plassengebied ontstaan als gevolg van enorme zand- en grindwinningen.

In de Veluwe is veel zand gewonnen, ook in en rond Ede. Het opgegraven zand is vooral geschikt voor aanvullingen, straatwerk e.d. Hier was de Kuil (nu Openluchttheater) het meest bekend, maar daar vlakbij was het gat van Muylwijk

aan het Heuvelsepad en verder de afgravingen bij de Zanderijweg, Doesburgerheide, Oortveld-Papekop, enz. Uiteraard mag men daarbij de grote zandwinning in de Goudsberg niet vergeten.

Vaak werd er ‘werk met werk’ gemaakt. Het stuifzandgebied van het Maanderzand is omgewerkt tot het Beatrixpark, waarbij de toppen werden afgegraven om de dalen te vullen en het gebied goed te laten aansluiten bij de omgeving. Ongetwijfeld zal er ook zand naar elders zijn afgevoerd; men had genoeg. In het veen keek men immers ook niet op een turfje.



*Egaliseren van het Beatrixpark. Op de achtergrond woningen aan de Verl. Maanderweg. Schuin in de hoek linksboven de Willem de Zwijgerlaan van Verl. Maanderweg naar Anna van Burenlaan. De shovel en de vrachtwagen halen zand weg achter de Beatrixkerk. (Collectie Van Lohuizen)*

## **Grind**

Het op de Veluwe aanwezige grind is vooral te danken aan de aanvoer met de gletsjers. Grind werd, zover ik weet, maar op enkele plekken in winbare hoeveelheden gevonden binnen het grondgebied van Ede. Dat gebeurde vaak in particuliere gebieden zoals de Goudsberg en Planken Wambuis<sup>1</sup> en verder bij Bennekom. Directeur Weener van Gemeentewerken Ede durfde destijds op die laatste plek echter geen werklozen te laten graven vanwege het instortingsgevaar bij het werken door ondeskundigen. Bij de verkoop van de Eder Hei in 1900 aan het ministerie van Oorlog was een bepaling opgenomen dat er op een aangegeven plek door de Buurt nog naar grind mocht worden gegraven.

De grilligheid van de bodem blijkt weer, als men bedenkt dat bij Oosterbeek relatief veel grind aanwezig is. Door mijn werkzaamheden bij Rijkswaterstaat voor de stuw van Driel (Westerbouwing) en voor het Zuiveringsschap bij de bouw van een gemaal aan de rand van de stuwal bij Oosterbeek, bleek het aanwezige grind zoveel grondwater door te laten, dat daarvoor zeer speciale maatregelen moesten worden genomen.

## **Leem**

Leem is zo fijn van structuur dat het, net als klei, bij een gesloten laag van voldoende dikte, praktisch geen water doorlaat. Onder en boven een klei- of



leemlaag kan dus water voorkomen van verschillende kwaliteit. Sommige plassen op de Veluwe hebben een bodem van leem of ijzerhoudende grond in de vorm van een soort schotel waarop het water blijft staan. Het laagste punt van de rand bepaalt het maximum peil. De voeding wordt bepaald door beek- en regenwater; de afvoer door het laagste punt van de rand en de verdamping.

Er zijn ook leemlagen die in de richting van de Vallei aflopen en waaronder 'opgesloten' water zit, dat onder druk staat van hoger aanwezig water. Door het 'slaan' van een buis door de leemlaag heen kan dat water tot boven de grond uitspuiten. In het Valleigebied hadden vroeger verscheidene boeren zo'n artesische bron voor drinkwater voor het vee. Op aandringen van de waterleidingmaatschappijen zijn die 'lekken' gedicht.

Leem werd veel gebruikt bij verbetering van zandwegen tot grindwegen en heel vroeger bij het dichtmaken van de bodem van aangelegde molenbeken. Waar nodig werd de beekbodem met leem gedicht om verlies van water te voorkomen, zodat de molen het maximale aanbod kreeg voor de aandrijving van het waterrad.

Leem werd gewonnen in een plaatselijk aangetroffen leemkuil. De naam Leemkuil ziet men nu dikwijls gebruikt als naam voor een camping of andere recreatieve uitspanning.

De gemeente Ede had in de jaren dertig in het Roekelse Bos een leemkuil onder een drie meter dikke zandlaag. Hoe dat leem ooit werd ontdekt, is mij een raadsel.

## IJzer

Geringe hoeveelheden winbaar ijzer zaten in klapperstenen of oerlagen. Vroeger werden er nabij Apeldoorn relatief veel klapperstenen gevonden, maar ook verder verspreid over de Veluwe kwamen zij voor. In de Achterhoek werd veel ijzer gewonnen uit 'oerlagen'. Dat leidde daar in de 19e eeuw zelfs tot de oprichting van verschillende ijzergieterijen.

Klapperstenen worden zo genoemd omdat de kleivormige kern los zit in de ijzerhoudende schil van de steen.

In het grondwater blijken soms kleine hoeveelheden opgeloste ijzerverbindingen aanwezig te zijn. Als dat water in aanraking komt met zuurstof, zullen de ijzerverbindingen meestal verder oxideren tot een verbinding met meer gebonden zuurstof en daarbij de bekende roestkleur krijgen.

Bij de Roode Beek in Apeldoorn bevat het water zoveel opgeloste ijzerverbindingen, dat het roodbruin kleurt door oxidatie met de in het water aanwezige zuurstof.



*Klappersteen met losse kleikern  
(foto Gemeente Apeldoorn)*

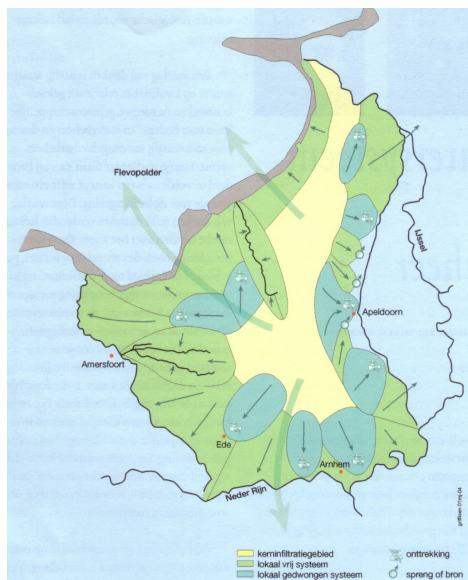
Oerlagen, ook wel moeraserts genoemd, vond men waar grondwater met lucht in aanraking kwam (veelal in beekdalen) waardoor de opgeloste ijzerverbindingen

werden geoxideerd. Als dat in zandlagen gebeurde, vormde zich moeizaam water doorlatende, harde, roestkleurige oerbanken; schadelijk voor daar later ontwikkelde landbouwgronden. Bij de bouw van de eerste zuiveringsinstallatie aan de Dwarsweg in Ede kregen we problemen met de bemaling door onverwachte oerbanken.

Tegenwoordig wordt het drinkwater zo nodig ‘ontijzerd’. Dat gebeurde vroeger niet en toen zagen we in de keuken en het toilet als er water lekte, vaak roodbruine strepen.

## Drinkwater

Ook bij water wordt er niet direct aan een delfstof gedacht, maar bij het maken van een waterput werd er vroeger wel degelijk naar water gegraven, en soms heel diep. Die waterputten, waar men water moest putten, waren vooral in het oosten van het land bekend. In veel landen gebeurt het nog steeds. Hier boort men tegenwoordig een buis de grond in, waarin dan op de gewenste diepte een filter zit waardoor het water naar binnen stroomt en door een elektrische onderwaterpomp naar boven wordt opgepompt.



*Grondwaterstroming in de Veluwe*

In de zandheuvel van de Veluwe bevindt zich ook een ‘heuvel’ regenwater. Dit water stroomt naar de lager gelegen gebieden van Rijn, Apeldoorns Kanaal of IJssel, Randmeren en Gelderse Vallei. Het water moet zich voortbewegen tussen de zandkorrels, waarbij het veel weerstand ondervindt op de veelal lange weg naar het dal. Sommige waterstromen doen er 100 jaar over alvorens zij het open water hebben bereikt. Het diep in de grond stromende water kan daar normaliter niet worden besmet met ziektekiemen. Stromend door de grondlagen kunnen wel bepaalde stoffen, zoals kalk, ijzer, mangaan en dergelijke in beperkte mate uit het zand in het water worden opgelost. Deze stoffen worden, voor zover wenselijk, door het drinkwaterbedrijf verwijderd.

Het drinkwater voor Ede werd oorspronkelijk achter het Pomphuis aan de Klinkenbergerweg opgepompt. Later is het waterwingebied in het Edesche Bos gekomen. Het water wordt daar van ongeveer 60 meter diepte opgepompt, is van uitstekende kwaliteit en gaat zo het drinkwaternet van Vitens in.

In de jaren dertig heeft Amsterdam geprobeerd een aanslag te doen op een grote hoeveelheid water van de Veluwe, en later waren er opnieuw dergelijke initiatieven. Ook heeft men plannen gemaakt om rivierwater in de Veluwe te



infiltreren voor het opbouwen van een buffer, maar gelukkig zijn al die plannen verworpen ter bescherming van ons uitstekend Veluws water.

Maar... na de droge zomer van 2018 heeft de regering geld beschikbaar gesteld voor onderzoek naar de mogelijkheden van opslag van drinkwater in de ondergrond van de Veluwe. Randvoorwaarde is dat de goede kwaliteit gegarandeerd blijft.

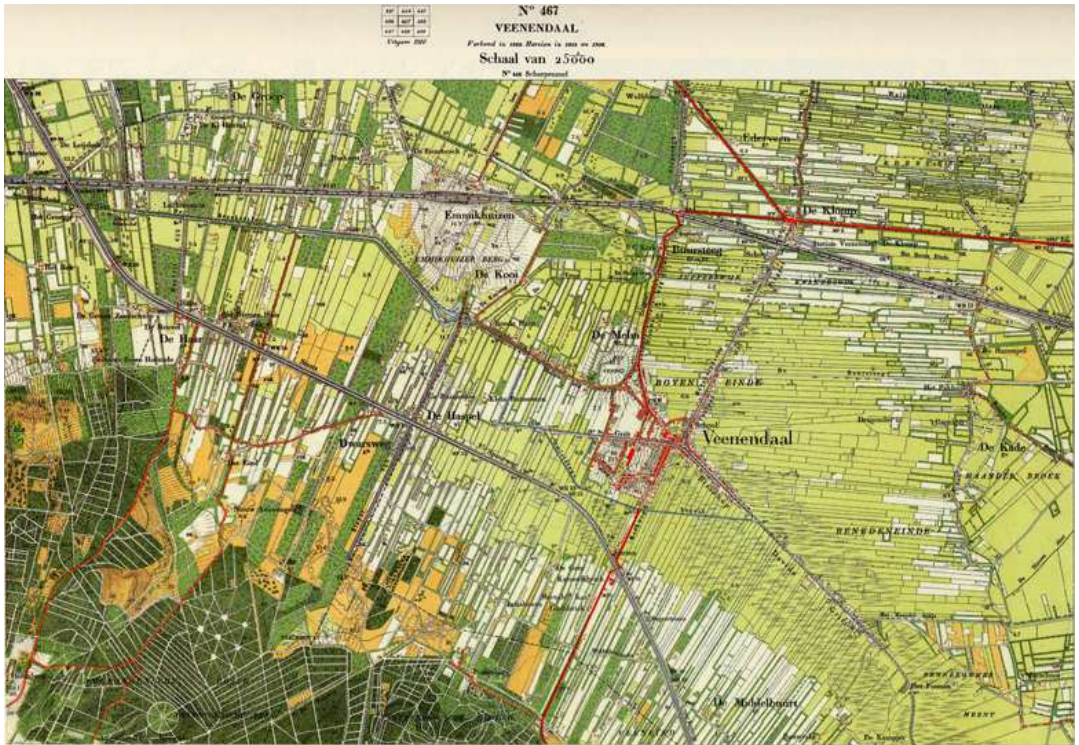
De laatste 50 jaar is door de watersector voortdurend geweest op de uitspoeling van onder andere meststoffen (stikstof en fosfaat) naar grond- en oppervlaktewater. Nu lijkt het pas echt tot de politiek door te dringen en komen de te nemen ingrijpende maatregelen 'uit de lucht vallen'... Dat er iets móet gebeuren blijkt wel uit het feit dat Vitens in 2019 op verschillende locaties op de Veluwe en de Achterhoek al meer water heeft opgepompt dan de vergunning toestaat.

## **Turf**

Veel grondwater van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug stroomt naar de Gelderse Vallei. De waterafvoer is daar nu goed geregeld, maar duizenden jaren lang was dat niet zo. In grote gebieden bleef het uit de Veluwe afstromende water lange tijd staan, ontstonden meren die volgroeiden met waterplanten wat op den duur leidde tot 'dichtgroei'. De afgestorven planten verteerden onder water tot laagveen, waarna 'verlanding' optrad. Vervolgens kon hierop, dus boven water, veenmos (sphagnum) groeien dat heel veel regenwater kon vasthouden en op den duur werd omgezet tot hoogveen, waarop zich weer een plantendek vormde en veel later goed begaanbaar kon worden.

Nabij Ede waren dat het Lunterse-, Doesburger-, Veldhuizer-, Maaner- en Ederveen. Omdat de eerste drie nederzettingen op de rand van de hoge gronden lagen en er rondom akkerbouw werd bedreven, werd in hun venen slechts voor eigen gebruik turf gewonnen. Evenzo bij Maanen dat op een zandrug lag. Ederveen is echter een ontginningsdorp in het gebied van de Zwarte Venen waar intensief en georganiseerd, turf is gewonnen. Daar stonden honderd jaar geleden nog plaggenhutten van de veenwerkers. Toen ik in 1962 in Ede kwam had ik een medewerker die nog in een plaggenhut was geboren. De dames Leeson hebben voor dergelijk gezinnen een aantal Stichtingshuisjes gebouwd, die herkenbaar waren aan de witte stip op de voorgevel.

Op kaarten kan men de ontginningsgebieden vaak herkennen aan het grote aantal sloten. Ook rond Veenendaal ziet men dit. Op bijgaande topografische kaart uit 1895 (zie pagina 24) ziet men echter helemaal rechts relatief weinig sloten. De scheidingslijn daarvoor is de thans nog bestaande Kade, onderdeel van de oostelijke grens van de zuidelijk in de Vallei gelegen 'Exonererende (uitwaterende) Landen'. Zij kregen pas in 1714, met veel randvoorwaarden, toestemming om hun water richting Zuiderzee af te voeren door drie 'heulen' (duikers) in de Slaperdijk



bij de Roode Haan. Begrijpelijk dat men vóór die tijd niet zat te wachten op water uit de ‘Buitenpolder Maanen-Veldhuizen’. Pas later werd in de Kade een duiker aangebracht, waardoor het oostelijk gelegen gebied, weliswaar met strenge beperkingen, toch mocht lozen op het lager gelegen gebied richting Slaperdijk.

Mede dankzij Veluws water heeft zich in de Vallei dus veen gevormd dat later veelal als delfstof is gedolven. Vroeger zijn uit de Vallei grote hoeveelheden turf gedolven en in steden als Antwerpen en Amsterdam verstoekt. Relatief kleine hoeveelheden zijn gewonnen uit de extensief gebruikte veengronden bij Doesburg, Ede en Maanen<sup>2</sup>.

In het Binnenveld is thans een project gaande waarbij getracht wordt de afbraak van veen te remmen en juist de groei te stimuleren. Het doel is het herstel van een biologisch interessant natuurlijk gebiedje met de terugkeer van zeldzaam geworden planten en dieren.

### **Wat rest ons aan delfstoffen?**

In de kranten lezen wij regelmatig over een wereldwijd tekort aan bepaalde delfstoffen, waarvoor diverse redenen worden aangevoerd zoals: de mijn is leeg, het land wil niet meer exporteren, de winning is mensionwaardig, natuurbescherming, planologie etc.

Bij ons is het niet anders. De leemkuilen zijn dicht vanwege natuurbescherming. Zo ook de belangrijke zandwinningen als de Kuil in Ede en de Goudsberg bij Lunteren en veel andere elders op de Veluwe zoals de Ullerberg bij Staverden, 't

Sol bij Garderen, 't Leesten bij Apeldoorn enz. Bij grind, zo het er al was, hetzelfde liedje. Turf is weggestoken waar winning destijds economisch was. Ook onze delfstoffen zijn dus op of mogen niet meer worden gewonnen. Zowel recreatie, natuurbehoud, als bouwplannen spelen daarbij een belangrijke rol. Alleen drinkwater is nog geen echt probleem, maar dreigt dit wel te worden als er geen maatregelen worden genomen tegen verdroging en verontreiniging.

Mijn verhaal begon bij het delven als synoniem voor graven. Van dit laatste woord kennen wij watergangen als grift en gracht. Het Schoterveen ligt tussen Haarlem en het chique Overveen. Op zo'n plek graaft men geen gracht, maar delft men de Delft. Maar als iemand 'het onderspit moet delven', moet hij dan denken aan spitten of aan delven? Of is het nog ingewikkelder? Heb medelijden met de vreemdeling die onze taal moet leren.

<sup>1</sup> *Planken Wambuis - Wild en bijster land*, Natuurmonumenten, 2013 (pagina 217).

<sup>2</sup> Ontleend aan Taeke Stol: *De veenkolonie Veenendaal*, proefschrift, Walburg Pers, 1992

---

## Koerierster

Afgelopen Eerste Kerstdag is op bijna 95-jarige leeftijd Maria (Rie) Dijksterhuis-de Nooy overleden, zo heeft haar broer Johan ons meegedeeld. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was zij, als jong meisje van nog geen 20, in Ede koerierster. Omdat de telefoon vaak werd afgeluisterd door de Duitsers, of niet werkte, was het communicatiewerk dat de koeriersters met gevaar voor eigen leven verrichtten, van groot belang om het verzetswerk te organiseren en te coördineren. Rie had een 'Ausweis' voor haar fiets, verzorgd door Job Herikhuizen, de contactfiguur politie-Ortskommandant. Veel leden van de familie De Nooy speelden een belangrijke rol in het verzet in Ede.



*Rie de Nooy op haar koeriersfiets*

---

Mijn zus, aldus haar broer Johan de Nooy, vertelde mij enkele jaren geleden onderstaande anekdote, die wellicht het publiceren in de Zandloper waard is:

'Edenaar adjudant Gert J. Keller verzorgde tijdens de oorlog de administratie van de onderduikers, betaalde hun salarissen als die niet meer uitbetaald werden, verzorgde hulp aan gezinnen van wie de man was ondergedoken. Een bescheiden man, die niet opviel, nooit is gepakt en een officiersrang weigerde na de oorlog,



met de opmerking: “Ik heb slechts mijn plicht gedaan”. Hij heeft in 1955 alsnog een lintje gekregen voor zijn waardevolle werk.

In de zomer van 1945 kwam deze adjudant Keller met een eskadron soldaten door het dorp gemarcheerd, toen hij opeens Rie zag staan op de stoep in de Grootestraat; Hij liet de club halt houden, front maken en een uitgebreid eresaluut brengen. Hij sprak ongeveer deze woorden: “Deze juffrouw heeft een groot aantal gevaarlijke koeriersopdrachten vervuld en mede dankzij haar en haar collega-koeriersters hebben we de moffen kunnen verslaan, en de oorlog kunnen winnen.” Daarna marcheerde hij de club model af en gaf bij het weglopen nog een knipoog naar Rie.

Rie schaamde zich op dat moment dood, maar wist me dit, bijna 70 jaar na datum, nog met trots te vertellen.'

---

## Pak maar een doos 20

### Landgoed Kernhem

#### Gerard van Bruggen

In de vorige Zandloper kwam gymnastiekvereniging DOS uit de doos en toen ik deze keer opnieuw een doos uit een verenigingsarchief voorgezet kreeg, heb ik deze ongeopend gelaten en om een andere archiefdoos gevraagd. De doos die toen uit het depot kwam, is de eerste van een Kernhem-archief: *archieff 40 Landgoed en huis Kernhem, (1856) 1900-1979*. Uit de toelichting bij de archiefinventaris (op de website van het gemeentearchief/ Archieval) blijkt dit archief waarschijnlijk een onderdeel te zijn van het grotere Kernhem-archief dat in het Gelders Archief in Arnhem is ondergebracht. Het gaat hierbij om stukken die afkomstig zijn van de rentmeesters van Kernhem en van bosbaas Staf. Behalve veel correspondentie (onder andere tussen Ede en Middachten, waar de rentmeester van het landgoed woont), zoals in de hiernaast afgebeelde doos, bevat het archief ook plattegronden, kaarten foto's en een bijl! Deze bijl is de bosbijl van de houtrichter van het Edese Bos – ik heb deze niet gezien, want daarvoor moet ik een andere doos laten komen.

Natuurlijk is er (ook in de Zandloper) al veel over Kernhem geschreven, maar toch bevat 'mijn' doos wel enkele verrassingen. Van de 29 mappen (inventarisnummers) heb ik er een aantal uitgekozen om iets over te schrijven.

#### Inventarisnummer 1

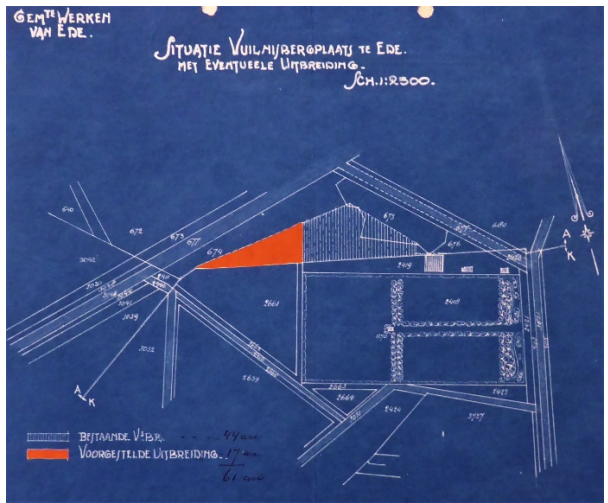
Ergens aan de rand van het Edese Bos ligt een woonwagenkamp. Op 17 november





1922 schrijft directeur Weener van Gemeentewerken aan de heer Staf: *'Overeenkomstig uw verzoek is de standplaats voor woonwagens van den rand van het Edesche bos overgebracht naar de vuilnisbergplaats naast de nieuwe begraafplaats.'*

Een zin die de wenkbrauwen doet fronsen! Het gaat in dit briefje echter niet om de woonwagens, maar om uitbreiding van de vuilnisbergplaats (zie kaartje). Hoe het verder gaat met de gewenste uitbreiding is in deze map niet te vinden, maar wel is er nieuws over het woonwagencamp, stammend uit 1937-38. De gemeenteraad stelt in augustus 1937 voor een stuk grond van Graaf Bentinck aan te kopen voor uitbreiding en herinrichting van het bestaande kamp onder voorwaarde dat de heren Kerkhoven (eigenaar landgoed De Scheleberg en het Wekeromse Zand) en Schlimmer (eigenaar landgoed De Valouwe) samen ruim vierduizend gulden zullen bijdragen. Het staat nergens geschreven, maar vermoedelijk hebben deze heren deze toezegging gedaan om te voorkomen dat de woonwagens richting hun landgoederen zouden gaan.



In het voorstel van B&W staat dat de Gemeente het woonwagenterrein *'voor zoover het zal blijven grenzen aan de eigendommen van Graaf Bentinck'* zal *'afschutten en afgeschut houden door middel van een betonschutting die eene hoogte heeft van minstens 2 Meter.'* (!?) Verder zal de Gemeente *'om bevuiling van de omgeving van het kamp te voorkomen (...) binnen de schutting latrines en paardenstallen bouwen, waarvan de bewoners van het woonwagencamp gedwongen worden gebruik te maken.'* Gedwongen? ... hoe dan? Ook wordt om het hele terrein een omheining van palen met prikkeldraad - *'vijf puntdraden'* - aangebracht en verklaart de Gemeente *'zich bereid om het terrein rondom het woonwagencamp minstens elken Zaterdag te doen zuiveren van afval, papier e.d.'*

Ondertussen blijkt er ook gezocht te worden naar een ander geschikt terrein voor het woonwagencamp, maar burgemeester Creutz betwijfelt ten eerste dat dit gevonden wordt. Toch blijkt in mei 1938 het voorstel tot aankoop van de grond ingetrokken te worden (Gedeputeerde Staten geeft geen toestemming voor de betonmuur) en zal omgezien worden naar een ander terrein - *'welk terrein dit zal zijn zal in de Juni-vergadering nader worden beslist.'*

Op deze ontwikkeling komt een reactie uit Middachten: *'uw schrijven (...) heeft mij tenzeerste verbaasd'*. Ondertekening ontbreekt (slechts Uw.dw.dr.), maar waarschijnlijk is het schrijven van de hand van rentmeester Ruys. Omdat in de

koopvoorwaarden geen schutting voorkomt, beschouwt Ruys de koop definitief. Ik citeer: *'Dat Gedeputeerde Staten een ander besluit van den Gemeenteraad, om eene schutting te plaatsen tusschen Kerkhof en Woonwagenkamp, niet hebben goedgekeurd staat hier (grondtransactie-GvB) geheel buiten. Bovendien kan een dergelijke schutting ook zeer goed vervangen worden door een scherm van coniferen, b.v. door een Thuyaheg. (...) alsof na het sluiten van een koop, koper of verkooper eenzijdig van een koop zouden kunnen afzien (...). Het is bekend dat Graaf Bentinck van begin af aan alles heeft gedaan om het Woonwagenkamp bij het Kerkhof weg te krijgen, niet omdat het naast het kerkhof ligt (...). Ons hoofdmotief was om dit Woonwagenkamp aan het begin van het Edesche Bosch weg te krijgen, daar dit kamp de oorzaak was van groote slordigheid en het rondzwerven van papier en vuil, zoodat daardoor aan het Edesche Bosch schade werd toegebracht. Nu evenwel in den koop de bepalingen zijn opgenomen die wij wenschten, n.l. het plaatsen van eene schutting en het afrasteren van het terrein en het systematisch opruimen van eventueele papierrommel en dergelijke, is het ons aangenamer om het Woonwagenkamp op de oude plaats te hebben, waar Politietoezicht gemakkelijk is wegens den korten afstand van het Politiebureau, dan op plaatsen zoodals men die nu weer naar voren heeft gebracht aan den Slunterschesteeg, ver van alle Politietoezicht en midden in een terrein waar behalve de boeren van Kernhem veel andere boeren wonen. Tegen het inrichten van een Woonwagenkamp aan genoemde Steeg zouden wij ook zeer zeker met alle kracht protesteeren. (...) Graaf Bentinck wenscht dat thans zoo spoedig mogelijk aan de in de koopakte vermelde voorwaarden wordt voldaan, zoodat er aan den onhoudbaren toestand bij het kerkhof paal en perk wordt gesteld en het Woonwagenkamp behoorlijk wordt ingericht en afgesloten voor de omgeving. (...) Het zoeken naar een ander terrein heeft toch geen zin, zoodals in de laatste jaren wel heel duidelijk gebleken is.'*

Hoe deze zaak verder is gegaan, is in de doos niet te vinden; elders in het gemeentearchief is ongetwijfeld het antwoord te vinden, maar dat valt buiten dit artikel.

### **Inventarisnummer 9**

Dit inventarisnummer bevat slechts twee documenten, stammend uit 1942. Het eerste is een brief van J. Pauw, waarnemend directeur gemeentewerken in Ede, aan Graaf Bentinck op Middachten met de volgende openingszin: *'Uit de dagbladen heeft u kunnen lezen dat de boscheigenaren verzocht wordt om zoveel mogelijk vergunningen tot sprokkelen en tot rooien van stobben te geven.'* Het verzoek is of Graaf Bentinck er mee akkoord gaat dat deze sprokkelvergunningen door de gemeente worden afgegeven, waardoor er meer controle mogelijk is; voor antwoord is een dienstenvelop bijgevoegd. Het tweede document in map 9 is het antwoord dat niet lang op zich laat wachten en waarin de rentmeester stelt dat Z.H.G. (Graaf Bentinck dus) het zeer op prijs stelt *'dat van gemeentewege begrip wordt getoond voor de moeilijke situatie op brandstoffengebied, die deze winter,*

*ihb voor minder goed gesitueerden kan worden verwacht, en dat ook een open oog wordt getoond voor het mogelijk daaruit voortvloeiend optreden van minder gewenschte elementen, die tot diefstal of ontvreemding zullen overgaan.'* Een akkoord op de vraag van Pauw wordt echter niet gegeven, maar bosopzichter Staf zal contact opnemen om een eerder door hem gebruikte oplossing in een vergelijkbare situatie te bespreken. *'Sprokkelen is tot nog toe in Edesche Bosch en Sysselt toegestaan onder voorwaarde, dat alleen dood hout werd medegenomen en dat niet gehakt of gezaagd werd. Stompen rooien werd toegestaan indien de gaten werden dichtgemaakt. Voor beide faciliteiten werd nimmer eenige vergoeding gevraagd'*, aldus het slot van de antwoordbrief.

### **Inventarisnummer div.**

In meerdere mappen met correspondentie klinkt de Tweede Wereldoorlog door. Enkele citaten:

- *'Wij zijn begonnen met afleveren van geriefhout in het Edesche bosch aan den Kreelschenweg. Ik had dit hout bestemd, om bij de houtverloting van de Sijsselt te voegen, maar nu zijn de Duitschers er mede begonnen, het hout weg te sleepen. Er is al een belangrijke hoeveelheid weggehaald. (...) In de Sijsselt hebben we nog geen last gehad van weghalen van het gevelde hout, de bevolking doet dit niet, ik hoop dat de Duitschers ons daar niet zullen gaan hinderen.'* (9-3-1943, brief van H. Staf aan Van Geuns, de rentmeester van Middachten).
- *'Het was niet "comme il faut" (binnenkort zullen we moeten zeggen: "wie es sich gehört")'*. (13-12-1943, brief van ene Harry van Staatsbosbeheer aan de rentmeester van Middachten).
- *'In de volgende week zal ik nog een aanvulling maken op het door de Wehrmacht weggehaalde hout. Het weghalen van kerstboompjes is ook zeer ernstig, ze lopen de geheele Sijsselt af om mooie boompjes te vinden. Het is moeilijk om daarvan het aantal te bepalen, en morgen gaat dat zeker nog door.'* (23-12-1944, brief van H. Staf aan rentmeester Van Geuns - niet duidelijk is wie nu illegaal kerstbomen zagen, de Duitsers of de Edese bevolking).
- *'Zaterdag 11 en ook heden, was de Wehrmacht bezig met dennen vellen in de Sijsselt. Het zware boschje (de 12 Apostelen) in het Boddegat tegen de heide, is voor 't grootste gedeelte reeds afgezaagd (...). Aan de Zuidzijde van den spoorweg in het dennenbosch van "Hora", waar voor enige tijd heel wat hout is weggehaald was men heden ook weer bezig met vellen en korten tot palen evenals in de Sijsselt.'* (14-8-1944, brief van H. Staf aan rentmeester Van Geuns).
- *'In de Sijsselt is het stuk geschoten hout nu bijna opgeruimd. Dit was zeer geschikt voor boerengeriefhout. (...) Ik weet niet of ik u heb meegedeeld, dat er hier bij den Doolhof weer een woonwagenkamp is gekomen. We hebben nu hier nog geen last van hout ontvreemden, maar 't is een bezwaar tegen de winter. Vorige week vroegen de Canadeezen om stompen te rooien bij ons, en op Ginkel, naar 't schijnt om wat te doen te hebben voor de manschappen.'* (3-7-1945, brief van H. Staf aan rentmeester Van Geuns).

• *'Bij dezen moge ik u verzoeken mij zoo spoedig mogelijk op te geven hoeveel ha boschgrond gedurende den oorlog door vellingen, van welken aard ook, is vrijgekomen en nog niet is herbeboscht in de "Sijsselt", in het Edesche Bosch en op "Kernhem". Tevens zou ik gaarne van u vernemen hoeveel ha bosch aldaar is gelicht en/of door oorlogshandelingen beschadigd c.q. vernield, waarin eveneens herbepanting (onderplanting) noodig zal zijn.'* ( 8-8-1945, brief van Staatsbosbeheer aan de heer Staf).

### **Inventarisnummer 23**

Hoewel allemaal wat luchtfietserij, mag ik niet nalaten in de Zandloper iets te schrijven over de inhoud van map 23: *'Correspondentie met de vereniging Oud Ede over het huren van Huis Kernhem'*. Het zijn maar vier brieven uit 1964 waarin woorden als *openluchtmuseum* en *streekmuseum* voorkomen. In de eerste brief richt rentmeester Van Oosten Slingeland zich tot de Vereniging Oud-Ede met de vraag *'of het niet wenselijk en mogelijk zou zijn enige oude opstallen uit het dorpscentrum van Ede op een of andere wijze te bewaren voor het nageslacht'*. Van Oosten Slingeland denkt aan *'als het ware een "Oud-Ede" in de vorm van een openluchtmuseum niet met de bedoeling dit als museum te exploiteren, maar als kampeerbedrijf. Het geld uit de vacantiopot moet de middelen verschaffen om dit oude Edese cultuurbezit in stand te houden.'*

Drie weken later is er een brief van G.W. Bos (secretaris van de VOE) aan de rentmeester waarin echter niet wordt ingegaan op de *'vage gedachten'* van deze, maar de gedachte aan een streekmuseum wordt geventileerd en dat de vereniging belangstelling heeft voor huis Kernhem dat *'binnenkort vrij zal zijn van bewoning'* (de afgebeelde advertentie is van vier jaar later: 1968). De vereniging heeft zich georiënteerd: er is f 150.000 nodig dat voor de vereniging een onoverkomelijk bedrag is, maar *'Niettemin achten wij het allermist uitgesloten dat wij in nauw samenspel met de gemeente Ede en het NIZO tot de verwezenlijking van een plan "Museum-Kernhem" zouden kunnen komen.'* Er wordt optie op de huur verkregen, maar zoals bekend heeft ook deze gedachte tot niets geleid.

**Te huur aangeboden**  
**HET HUIS KERNHEM**  
**TE EDE**  
gelegen aan de Lunterseweg no. 9,

bevattende 16 kamers, keuken, bijkeuken, kelder en ruime zolder; voorzien van gasgestookte centrale verwarming.

Het huis, dat in 1804 is gebouwd, is een zeldzaam voorbeeld van landhuisbouw uit die tijd.

Het is geplaatst op de lijst van beschermde monumenten van Ede. De mogelijkheid is aanwezig om het gebouw te restaureren in overleg met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Huurprijs nader overeen te komen.

Aanvragen te richten aan: Rentambt Middachten en Kernhem, Smidsallee 4, De Steeg (Gld.)

Misschien moet de gedachte aan 'Museum-Kernhem' in al of niet aangepaste vorm nog eens afgestoft worden met als doel dat in 2024 de dan 100-jarige VOE weer een fraai onderkomen heeft?



## Inventarisnummer 25

Hiervoor kwam de vervuiling van het Edese Bos al aan de orde, in map 25 is hierover correspondentie te vinden.

In juli 1967 richt rentmeester Van Oosten Slingeland zich tot B&W van Ede om aandacht te vragen voor de vervuiling van het Edese Bos: *'In toenemende mate worden papier, huisvuil, puinafval, meubilair en autowrakken in het bos gedeponereerd of achtergelaten.'* Om het probleem te bestrijden is gebruik gemaakt van een Woudlopersgroep en van Padvindders; hiertegen werd bezwaar gemaakt omdat *'de jongens niet als vuilnismannen'* moesten worden ingezet. *'Het probleem is niet nieuw; wel neemt het bij de groei van Ede vormen aan, die tot dusverre onbekend waren'*, aldus de rentmeester en hij vraagt of de gemeente bereid is tot hulp om dit probleem aan te pakken. Hij denkt aan het verzamelen en verwijderen van het vuil door de vuilophaaldienst of door minder valide arbeiders het bos schoon te laten houden of aan een financiële regeling waarmee hijzelf de zaak kan regelen. Er komt een gesprek met wethouder Wiegeraad, die graag een overzicht van grof vuil in het Edese Bos wil. Een brief van oktober aan B&W noemt dan de volgende zaken: fiets en lompen in het bosvak Kweeklust, een auto in Reintjesoord (zie krantenartikel), een autozitting, puinafval in het Mosselse bos, bedgerei in de Wolvenval, fiets en meubilair in de Brandhouw, autobanden in het Kattenbos en

## ZESDE DIT JAAR



EDE — Dat het publiek in het algemeen niet de minste neiging toont de Edese bossen schoon te houden, hebben we reeds verscheidene malen geïllustreerd. Op verscheidene plaatsen werd oude matrassen en vloerkleden, kapotte emmers en lege flessen gevonden. De laatste tijd wordt dat scala van ongerechtigheden uitgebreid met autowrakken.

In het bos tegenover het pannekoekenhuis De Langenberg is dezer dagen tussen de hoge varens dit wrak gevonden. Al het zesde van dit jaar, zo deelde men ons mee. Al eerder hebben we foto's afgedrukt van plaatsen die autokerkhoven dreigen te worden. Het is een vervelend probleem waar niet zo gemakkelijk een oplossing voor te vinden is.

REINTJESoord 6A

huisvuil en meubilair aan de Doolhoflaan.

Een half jaar later is er een antwoord van B&W, waarin duidelijk gesteld wordt dat de gemeente bereid is op alle manieren medewerking te verlenen om het vervuilingprobleem van de bossen op te lossen, maar dat alle daaruit voortvloeiende kosten voor de landgoedeigenaar zijn *'omdat het gratis verrichten van deze werkzaamheden vanwege de gemeente consequenties inhoudt tegenover de eigenaren van andere landgoederen in de gemeente.'*

Ook alle andere mappen bevatten interessant materiaal (Kernhem voorzien van elektriciteit, correspondentie met de laatste huurder De Ridder, met veldwachter Van Beek, over de situatie van weduwe Wanders, een verzoek om een Edese straat naar Graaf Bentinck te mogen vernoemen en veel houtvesterszaken). Maar een hele Zandloper vullen is niet de bedoeling.

## COLOFON

### **Vereniging Oud Ede**

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten: *'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede  
Telefoon 06 348 676 27  
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl  
Website www.oudede.nl  
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

### **Bestuur:**

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris a.i.), Wim Bruijnes (penningmeester) & Patty Gonggrijp.

### **Leden;**

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2019 € 17,50.

**Erelid** van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

### **De Zandloper**

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, Gerard van Bruggen en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: Verloop Drukkerij, Alblasterdam - ISSN 1384-7090



HOUT EN BOUWSTOFFEN IMPORT BV

Voor al uw hout en bouwmaterialen  
Frankeneng 20 in Ede  
0318-636921



Het Vishuis Ede  
Grotestraat 2  
6711 AM Ede  
tel. 0318-846575



**KREEFT**

BOUW EN ONDERHOUD SINDS 1896

- 📌 ONTWIKKELING
- 📌 NIEUWBOUW
- 📌 ONDERHOUD
- 📌 RESTAURATIE

INFO@BOUWBEDRIJFKREEFT.NL 📌 BOUWBEDRIJFKREEFT.NL

# Ditters SUCCESSF<sup>😊</sup>ORMULE

- 😊 gratis taxatie
- 😊 hoogste verkoopprijs
- 😊 hypotheekafpraak binnen 24 uur!

kijk op [www.ditters.nl](http://www.ditters.nl)

- ◆ Woningmakelaardij
- ◆ Hypotheken
- ◆ Taxaties
- ◆ Assurantiën



**FIETSEN FITNESS**

**maxstein**  
TWEEWIELERS EDE

SLIJKRUIKWEG 30 • EDE • [WWW.MAXSTEIN.NL](http://WWW.MAXSTEIN.NL)

**MONDIAL MOVERS**  
Waaijenberg Groep

**Vlekkeloos verhuizen**  
overzee en over land

Ede Tel. (0318) 62 45 55 ■ Hoogezand Tel. (0598) 39 98 20  
[www.waaijenberg.nl](http://www.waaijenberg.nl) ■ [info@waaijenberg.nl](mailto:info@waaijenberg.nl)